

Галина ОСТРОВСЬКА, Galina OSTROVSKA

Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна
Ivano-Frankivsk Regional In-Service Teacher Training Institute, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5909-6607
e-mail: g20081967@gmail.com

Мистецтво Прикарпаття та впровадження народознавчого компоненту у регіональну освіту

The art of Prykarpattia and the introduction of ethnographic component into regional education

For Ukrainians today, more than ever, it is important to defend their independence, to convey their unique national image to the whole world, to preserve the heritage of their national culture. Since ancient times, through art, Ukrainians have transmitted the code of national consciousness and culture to their descendants. One of the ways of assimilation of national traditions is the study of art and their reflection in one's own creativity. The art of Prykarpattia is famous for Hutsul ceramics and wood carvings, in which artists reveal their love for their native land and faith as components of the Ukrainian mentality. A brief review of the work of folk artists was conducted and the possibilities for the implementation of the local history component in school practice were outlined.

Keywords: hutsul ceramics, wood carving, national symbolics, studying at school, creativity

Для українців сьогодні як ніколи важливо не тільки не втратити незалежність, а й донести свій неповторний національний образ усьому світу, зберегти надбання національної культури. З прадавніх часів через декоративно-ужиткове мистецтво українці передають своїм нащадкам код національної свідомості, засади естетичного смаку. Один з шляхів засвоєння національних традицій – дослідження мистецтва та віддзеркалення національної культури у власній творчості. Мистецтво Прикарпаття славиться гуцульською керамікою та різьбою по дереву, у яких митці розкривають любов до рідної землі та віру як компоненти української ментальності. Проведено стислий огляд творчості народних майстрів та окреслено шляхи реалізації краєзнавчого компоненту у шкільній практиці Прикарпаття.

Ключові слова: гуцульська кераміка, різьба по дереву, національна символіка, шкільне навчання, творчість

Метою сучасної базової середньої освіти є розвиток учнів, „формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, [...] виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу”¹.

Метою статті є презентація творчості майстрів Прикарпаття як компоненту українознавства та окреслення шляхів впровадження гуцульщинознавства у сучасну регіональну шкільну освіту. Використано теоретичні та практичні методи дослідження (опрацювання наукової та навчально-методичної літератури, вивчення доробку митців Прикарпаття, моделювання).

Виклад основного матеріалу. Українська народна педагогіка ґрунтується на засвоєнні підростаючим поколінням „знань, виховного, виробничого, навчального, родинно-побутового, громадського й державотворчого досвіду, правової і духовно-моральної культури від батьків дітям, на праці, вихованні почуття господаря рідної землі, працьовитості, ініціативності, підприємливості, якостей дбайливого господаря і господині”². Шанобливе ставлення до державної мови, національної символіки, історії, національної культури як основу національної свідомості людини закладає родина та система освіти. Важливість впровадження українознавчого компоненту в національній освіті обґрунтовано у працях М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Русової, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, Б. Ступарика та інших. Сучасна шкільна реформа зорієнтована на впровадження компетентнісного підходу, компонентами якого є громадянські і соціальні компетентності, культурна та інноваційна тощо. Шляхи формування національної самосвідомості української дитини окреслено у дослідженнях І. Беха, А. Богуш, М. Євтуха, Л. Калуської, Н. Лисенко, П. Лосюка, О. Сухомлинської: дослідження учнями історії та культури України, виховання шанобливого ставлення до національних героїв, традицій, розвиток вміння зчитувати закодовані у мистецтві національні символи та цінності життя, здатність зберігати свою національну ідентичність, творчість та самовираження (художньо-продуктивна діяльність). Проте ця робота буде неповною без системного вивчення самобутності рідного краю, адже кожен регіон „має свою славу історію, історичні та природні пам’ятки, на весь світ відомі осередки народного мистецтва, неповторну говірку” (П. Лосюк)³.

Безперервність народної творчості виявляється у збереженні, дослідженні та розвитку мистецьких традицій.

¹ Державний Стандарт базової середньої освіти, 2020, [27.02.2023].

² М. Стельмахович, *Вибрані твори у двох томах*, т. 1: *Українське національне виховання*, упоряд.: Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак, заг. ред. Л. Калуської, Івано-Франківськ–Коломия 2011, с. 139.

³ П. Лосюк, *Національно-патріотичному вихованню дітей та учнівської молоді – систему [в:] Рostимо юних патріотами України*, упор. П. Лосюк, А. Григорук, Косів 2015, с. 5.

Перші спроби гуцульщинознавства описані у чотиритомнику Б. Гаке *Найновіші природознавчі подорожі в роках 1787, 1792, 1794 по Дакії, Сарматії, або Північних Карпатах (Hacquet's neueste phisikalisch-politisc-he Reisen in den Jahren 1788–1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen)*, де автор заклав підвалини наукового етнографічного вивчення Гуцульщини (3 том). Історично традиції гуцульського краю практично не зазнали асиміляції під впливом інших культур: їх ретельно передавали від покоління до покоління у родинах через ремісництво – ткацтво, ковальство, писанкарство, вишивку, ліжникарство, різьбу по дереву, кераміку тощо. Асортимент виробів – це предмети для вжитку (свічки, ліжники, вишиванки, миски, макітри, горнята, глечики, жбанки, тощо). Це і картини та ікони місцевих художників. Красу Карпат народні митці вміло передають засобами та фактурою природних матеріалів: майже 50 років В. Люлька створює картини-пейзажі з кори дерев, листя, стебел. Вироби народних майстрів Прикарпаття – не тільки музейні експонати чи сувеніри, вони щоденно присутні у житті мешканців області у побуті, храмах, магазинах, мистецьких салонах, на вулицях міст як безпосередній тісний зв'язок сучасного життя, культурних традицій і народних промислів. Мистецтво прикарпатських майстрів тісно пов'язане зі способом життя – гуцул зростає у сім'ї, „де кожен щось майстрував, стругав, вишивав, ткав – тут до всього була „умілість”, дух творчості переносив в іншу систему мислення, розуміння, сприймання матеріального світу”⁴. У такий спосіб естетичне ставало потребою та світоглядним виміром життя.

Художньо-ужиткове мистецтво Прикарпаття дотримується гуцульської автентики на фоні розмаїття форм, технік, орнаментів і тонально локалізованої колористики.

У 2019 році кераміку з прикарпатського міста Косів Івано-Франківської області занесено до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Техніка виготовлення та розпису відшліфовувалась десятиліттями родинами майстрів від покоління до покоління (Косівська, Пістинська, Кутська кераміка) – це творчість О. Бахматюка, Д. Зондюка, родин Баранюків, Совіздранюків, Рощиб'юків, Цвілик. Мистецтво відомих майстрів гуцульської кераміки сьогодні продовжують І. Козак-Ділета [Фото 1], В. Джуранюк, П. Кошак, Н. Вербівська традиційними для косівської кераміки техніками розпису: „стилізовані рослинно-геометричні мотиви, розписані крапками, колами, коловими хвилястими лініями, меандрами тощо”, це двокольорова зелено-коричнева гама на білому тлі, риткування (графічний, фігуративний малюнок) і ріжковий розпис (фляндрування)⁵.

⁴ Г. Горинь, *Гуцульська школа художньої обробки і культурне середовище XIX–XX ст.* [в:] *Історико-культурна спадщина Прикарпаття*, наук. зб. на пошану П. Арсенича, Івано-Франківськ 2006, с. 724.

⁵ *Скарби Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського*, Львів 2015, с. 175.

Оригінальними є роботи з глини сучасного майстра Юрія Стрипка – вироби у техніці ажурного вирізування по глині (гличики, писанки, тарелі, свічники), етнографічні сюжетні композиції з фігурками гуцулів – музикантів, вівчарів, мисливців, дорослих колядників та дітей [Фото 2].

Через образи, елементи орнаменту, традиційні кольори (коричневий, жовтий, зелений) гуцульська кераміка розкриває історію життя та душу мешканців Прикарпаття, їхній світогляд, розуміння краси і добра.

Спадкоємність вікових канонів краси і стилістичної гармонії відпрацьовувалася і багатьма поколіннями народних майстрів-різьбярів Прикарпаття минулого (Ю. Шкрібляк та його сини, В. Турчиняк, В. Девдюк, С. Корпанюк) і сучасності – Р. Стринадюк, М. Стринадюк, Б. Ділета, В. Бович, М. Радиш, В. Гrepиняк (м. Косів), Д. Сивак, Є. Мельничук (м. Івано-Франківськ), Р. Кондратів (с. Радче Тисменицького р-ну); М. Ясінський, В. Андрушко, С. Вдовичин (м. Бурштин), І. Головач (м. Калущ), В. Ількович (Перегінське) та інші. Виготовлені з груші, вишні, явора; інкрустовані бісером, металом, перламутром або фарбованим деревом декоративні тарелі, рахви, підсвічники, скарбнички. Зберігаючи недоторканими головні формотворчі та декоративні засади гуцульської різби по дереву („геометрична орнаментика, зрідка зі стилізованим рослинним декором, архітектурними, зооморфними та антропоморфними мотивами”⁶), майстри прагнуть внести у цю традицію свою творчу лепту – „створять світ на свій смак,, (майстер іконопису, малярства, різби по дереву Д. Сивак [Фото 3])⁷. Зокрема це стосується сакрального мистецтва, яке розкриває шанобливу любов українців до Бога, батьків та природи.

Ікони посідають особливе місце у творчості різьбярів по дереву (І. Головач *„Марія з Ісусом”*, *„Богородиця”*; Д. Сивак *„Святий Миколай Чудотворець”*; Л. Дем’янчук *„Матері Божої Неустанної Помочі”*; ікона Богоматері Р. Кондратіва, запрестольний образ Святого Василя Великого Т. Стринадюка, ікони-складені Є. Мельничука та інші). У створенні ікон на дерев’яній дошці митці Прикарпаття дотримуються давніх українських традицій – орнаментальне різблення гравіроване тло, рельєфна, кругла, прорізна різьба, ажурний декор іконостасу та рам, підкреслений стан одухотвореності (подовжені пропорції тіла, обличчя добрі, щирі, сумні і скорботні (народне бачення святих), „увага” до рук тощо). Раніше свої твори майстри покривали левкасом, поліхромією, імітацією позолоти, пласким контурним, тригранно-виїмчастим різбленням, а з початку ХХ ст. декорують інкрустацією бісером, деревом, перламутром, металом.

Заслуговує на увагу творчість перегінського майстра В. Ільковича, який оздобив місцеву церкву (іконостас, різблені ікони хресного шляху, двері храму). Ікони вражають витонченістю ліній, натуралізмом сцен, нагромадженням фігур

⁶ *Ibidem*, с. 31.

⁷ Д. Сивак, *Студія творчих постатей: „Одкровення митців”*, 13 жовтня 2021, <https://libartstudio.blogspot.com/2021/10/blog-post.html?m=1>, [18.02.2023].

Фото 1. Іванна Козак-Ділета, керамічні твори. Гуцулія 2020, <https://huculia.info/place/ivanna-kozak-dileta-workshop-kosiv/>.

Фото 2. Юрій Стрипко, таріль орнаментальна. Глина, формування, ажурне вирізування, Косів.

Фото 3. Дмитро Сивак, триптих „Хліб”. Дерево, різьблення, Івано-Франківськ 2007.

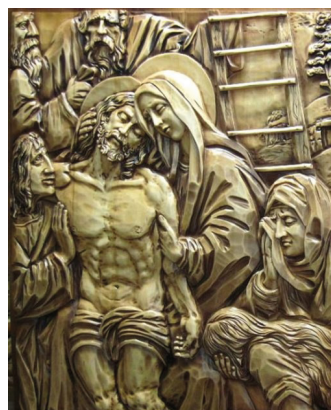

Фото 4. Василь Ількович, ікона. Перегінськ 2015.

та елементів, глибоким психологізмом образів. У центрі композицій – образ Христа, який спрямовує до себе усі інші фігури – Марії та апостолів [Фото 4].

Обличчя усіх фігур виражають страждання. Пластична різьба, тонування і гра тіней роблять зображення об'ємним і реалістичним. Вражає увага майстра до кожної деталі зображення – від обличчя центральної постаті до образів другого та третього планів. Двері храму – складна робота, виконана з багатьох елементів: розети квітами, розета з хрестом і літерами (розети мають навколо рельєфний край) – у багатьох українських храмах в оздобленні дверей використовують рельєфне різьблення, орнамент, розети, образи святих. Над дверима в арочній частині, що символізує небесне склепіння, майстром розміщено об'ємну фігуру голуба на фоні променів сонця. Образ голуба у християнстві

символізує Святий Дух. У загальнолюдській символіці – це мир. У мистецтві живопису і літератури образ голуба набуває багатозначної символічності – душа, свобода, надія, світло, чистота, кохання тощо. В українській літературі образ голуба (голубки) символізує кохання, батьківство, дружбу, чистоту і цнотливість, милосердя, праведність, зв'язок часу і простору тощо (усна народна творчість, твори Тараса Шевченка, Юліуша Словацького та інших).

Ажурне різьблення (класичний для сакральної різьби рослинний орнамент, грона винограду, виноградна лоза, мотив ормушля, позолота, плоскорельєфні та ажурні рами ікон з солярними знаками кола, квітки-розети та кола з хрестом в середині) створює ефект легкості та безмежності – відсутності кордону між земним і потойбічним, нескінченості життя у всесвіті, святковості. Митці творять неповторне таїнство духовного єднання віри із досвідом минулого заради майбутнього, впроваджуючи давньогалицькі традиції різьблення та орнаменту в оздоблення інтер'єрів храмів. Творчою майстернею В. Сірка було виготовлено низку сакральних творів для храмів м. Козова (Тернопільська обл.), сіл Малоріченська, Чистопілля (АР Крим, 2004–2007 рр.): використано плетінковий орнамент, чашу з ягодами винограду, зображення райських птахів. На думку мистецтвознавця Б. Тимківа, галицька творча майстерня В. Сірка вирізняється особливо високою професійністю, креативним підходом до створення предметів як сакрального, так і світського характеру, культурою виконання, глибокими знаннями давніх українських традицій та світових мистецьких тенденцій, які вдало інтерпретуються в творчому процесі⁸.

Більшість елементів гуцульського геометричного або рослинного орнаменту має своє символічне значення як прагнення добробуту, довгого життя, здоров'я, доброго врожаю. Понад сто елементів гуцульського орнаменту зібрав та описав М. Курилич: силенки, кросенця, ретязі, тарниці, кучері-кептарі, павучки тощо⁹. Про усі ці елементи учні мають дізнаватися під час виховних годин, на виставках та екскурсіях, при підготовці дослідницьких та творчих проєктів; вчитися зчитувати культурно-мистецькі коди та відпрацьовувати навички їхнього застосування на уроках образотворчого мистецтва і технологій.

Багатий на митців край зберігає та передає свої традиції та секрети ремесла від батьків до дітей у родинних майстернях, художніх училищах (профтехосвіта). Про вивчення художньої обробки деревини в школі детально розписано Д. Скільським (зразки робіт з різьблення, опис матеріалів, види різьблення та інкрустації, технічні прийоми (мотиви) виконання різьблення, особливості навчання)¹⁰. Проте ця праця сьогодні не стала надбанням загальних шкіл, а більше

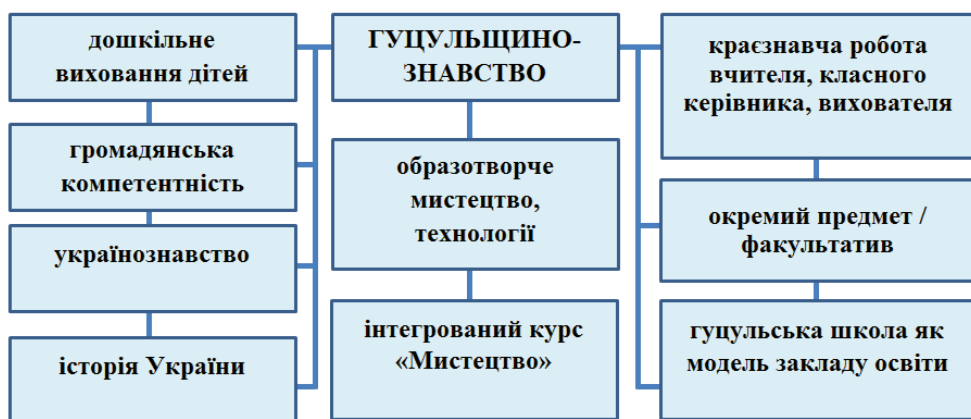
⁸ Б. Тимків, *Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова*, Івано-Франківськ 2009, с. 291.

⁹ М. Курилич, *Гуцульський орнамент: наукове видання*, упор., пердм., післ. і дод. Л. Довгої; іл. М. Курилича, Київ 2001, с. 21–38.

¹⁰ Д. Скільський, *Вивчення художньої обробки деревини в школі: розвиток творчих здібностей учнів: навч. посіб.*, Київ 2011, с. 159.

дотична до гурткової роботи в системі позашкільної освіти або профтехосвіти за відповідним профілем (потребує спеціально обладнаних майстерень, інструментів, матеріалів для заготовок, відповідної підготовки педагогів, затверджених програм для навчання).

Процес залучення школярів до вивчення культурних надбань та народних ремесел рідного краю в системі шкільної освіти має бути наскрізним і впроваджуватися системно від загальних знань про Україну до дослідження свого родоводу, опису історії рідного краю (опришки, січові стрільці, УПА), традиційного гуцульського одягу, пам'яток історії і архітектури, коломийок, культурних традицій Прикарпаття, набуття навичок життєдіяльності та господарювання в умовах гірської місцевості, розвитку здібностей до художніх промислів і профорієнтації.

Система впровадження гуцульщинознавства

Система впровадження красназничого компоненту розпочинається з дошкільних навчальних закладів. Змалку діти мають можливість взяти в руки дерев'яні сопілки, керамічні свистунці, різьблені або розмальовані іграшки (свищики, коники, курочки, зозульки). Дошкільна освіта Прикарпаття ознайомлює дітей з гуцульським розписом: використовуючи плаский трафарет глечика для оздоблення як основу виконання роботи, розмальований глечик-зразок пропонує головні кольори гуцульського орнаменту – жовтий, зелений, коричневий; діти засвоюють перші знання про елементи орнаменту (хвильки, рисочки, сонечка, листочки, ільчастиє письмо), навчаються прийомам малювання (крапельки, притискання, мазки, лінії, контурне обведення), застосовують їх в оздобленні трафарету півника для дідуса, поповнюють свій словник (орнамент, дзбанок, куманець, коновка)¹¹. У такий спосіб дітей спільно з батьками заохочують не тільки до творчості,

¹¹ *Гуцульське диво: альбом для малювання 5-го року життя*, заг. ред. А. Шевчука, Тернопіль 2018, с. 20.

а й відтворення типових елементів мистецької культури рідного краю. З 2014 року за програмою «Соняшник» Л. Калуської дошкільники збагачують знання про рідний край, формують уявлення про різні види мистецтва, в т.ч. декоративно-ужиткове, візерунки на українських вишиванках, килимах, писанках, кераміці¹².

Вибудовуються моделі навчальних закладів на наскрізній ідеї етноосвіти – ДНЗ «Гуцулочка», «Гірська школа ім. П. Лосюка» та інші.

У навчальні плани загальноосвітніх шкіл України введено курс «Українознавство», який з початкової ланки формує цілісну систему знань про Україну (країно-, крає-, природо-, суспільство-, людино-, народознавство як елементи універсальної цілісності, де культура пронизує усі сфери життя суспільства¹³). Водночас у наповнення змісту занять з українознавства, мистецької освіти, трудового навчання чи виховної роботи педагог може додавати матеріали та елементи краєзнавчого характеру, а може і не додавати (академічна свобода).

Для шкільного вивчення культури Прикарпаття педагогами області підготовлено підручник *Художня культура рідного краю. Івано-Франківщина* (2016) та практикум *Мистецтво Прикарпаття* (2019).

Роботи митців Прикарпаття з християнської тематики (мистецьке краєзнавство) впроваджуються у шкільне навчання як візуалізація, дослідницькі завдання, творчі проекти в курсі «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (5-6 класи), «Основи християнської етики» (1-11 класи); вічні образи, вічні книги, християнські цінності в курсі зарубіжної літератури; орнамент і символіка, рослинні елементи за темами натюрморт, пейзаж, орнамент в курсі «Образотворче мистецтво». Учні можуть не тільки проводити дослідження («Символіка життя в оздобленні храмів Прикарпаття», «Традиції та новаторство у декоративно-прикладному мистецтві Івано-Франківщини»), порівнювати та відтворювати образи та орнамент через малюнок, витинанку, креслення, ліплення, створення 3-Д-копії (інформатика), а й розробляти творчі проекти на основі цих елементів в курсі «Технології» тощо.

Надбання мистецтва гуцульської кераміки реалізуються в школі за темою „Технології художньої обробки пластичних матеріалів: гончарство” (курс «Технології»). Учні мають виконати роботу, використовуючи один з матеріалів – глина гончарна, солоне тісто, полімерна глина, холодний фарфор.

Ідеї митців з пластичного та об’ємного різьбярства впроваджуються у шкільну практику за модулем «Традиційні і сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва» або інших напрямів діяльності з дерева або паперу (модулі «Технології художньої обробки деревинних матеріалів» і «Технології аплікації»). Учні досліджують вироби українських народних майстрів з декоративно-

¹² Л. Калуська, *Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку „Соняшник”*, Тернопіль 2014, с. 62, 77.

¹³ П. Кононенко, *Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів*, Київ 2005, с. 19, 36.

ужиткового мистецтва під час екскурсій, відвідування музеїв, храмів, майстер-класів; засвоюють технологічні процеси та виконують власні творчі проекти¹⁴, практичні завдання (ажурне випилювання або контурне вирізування; продукування ідей і прийняття рішення щодо вибору об'єкта проектування, виконання технічного малюнка)¹⁵. Відтворення сюжету, композиції або елементу різьбленого виробу реалізуємо через роботу з м'якими породами дерева, фанерою, цупким картоном; виготовлення витинанок або різдвяної вітальної листівки (робота з папером на уроках технологій та образотворчого мистецтва), лепбуків та творчих проектів з літератури (наприклад, Дух Різдва (Ч. Діккенс, *Різдвяна пісня у прозі*), янгол (Г. Г. Маркес, *Стариган з крилами*), народний захисник (В. Скотт, *Робін Гуд* і легендарна постать Прикарпаття, Покуття та Гуцульщини першої половини XVIII ст. опришок Олекса Довбуш) тощо. На уроках української мови та літератури за темами „Лексика”, „Фольклор” учні досліджують діалекти, наповнюють словник гуцульських говірок, записують коломийки, використовують довідники „*Гуцульщина в літературі*”, „*Гуцульщина літературна*”, „*Флояра*”, „*Плай*” (за загальною редакцією І. Пелипейка).

Впровадження краснавчого компоненту в освіту буде ефективнішим за умови його наскрізності та системності, міжпредметної та міжмистецької інтеграції.

Висновки. Мистецтво Прикарпаття – важливий компонент національної культури та освіти. Сучасні прикарпатські митці використовують як традиційні техніки і символи (загальнолюдські та регіональні), так і нові ідеї-образи. Наскрізна інтеграція життя і культури рідного народу в освітній процес поєднує покоління, минуле і сучасне, теорію і практику, освіту і мистецтво, формує національну свідомість здобувача освіти, сприяє його успішній соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Горинь Г., *Гуцульська школа художньої обробки і культурне середовище XIX–XX ст.* [в:] *Історико-культурна спадщина Прикарпаття: наук. зб. на пошану П. Арсенича, Івано-Франківськ* 2006. [Goryń G., *Gucul's'ka škola hudožň'o'i obrobki i kulturne seredoviše XIX–XX stolit'*. [v:] *Īstoriko-kul'turna spadšina Prikarpatťa: nauk. zb. na pošanu P. Arseniča, Ivano-Frankivs'k* 2006.]
- Гуцульське диво: альбом для малювання 5-го року життя*, заг. ред. А. Шевчука, Тернопіль 2018. [*Gucul's'ke divo: al'bom dlâ malüvannâ 5-go roku žittâ*, red. Ševčuk A., Ternopil' 2018.]
- Державний Стандарт базової середньої освіти*, 2020. [*Deržavnij Standart bazovoï sereďn'oï osvity*, 2020.], https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/, [27.02.2023].

¹⁴ Модельна навчальна програма „Технології. 5-6 класи” для закладів загальної середньої освіти, автори: Кільдеров Д., Мачача Т., Юрженко В., Луп'як Д., 2021, с. 28.

¹⁵ Модельна навчальна програма „Технології. 5-6 класи” для закладів загальної середньої освіти, автори: Терещук А., Абрамова О., Гащак В., Павич Н., 2021, с. 7.

- Калуська Л., *Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку „Соняшник”*, Тернопіль 2014. [Kaluś'ka L., *Kompleksna programa rozvitku, navčannia ta vîhovannâ dîtej doškil'nogo vîku „Sonâšnik”*, Ternopil' 2014.]
- Кононенко П., *Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів*, Київ 200. [Kononenko P., *Ukraïnoznavstvo: pidručnik dlâ viših navčal'nih zakladiv*, Kiïv 2005.]
- Курилич М., *Гуцульський орнамент: наукове видання, упор., пердм., післ. і дод. Л. Довгої; іл. М. Курилича*, Київ 2001. [Kurilič M., *Gucul's'kij ornament: naukove vidannâ, upor., peredm., pisl. i dod. L. Dovhoï; il. M. Kuriliča*, Kiïv 2001.]
- Лосюк П., *Національно-патріотичному вихованню дітей та учнівської молоді – систему* [в:] *Ростимо юних патріотами України*, упор.: П. Лосюк, А. Григорук; Косів 2015. [Losûk P., *Naciional'no-patriotičnomu vîhovannû dîtej ta učniwskoï molodî – sistemu* [v:] *Rostimo ûnih patriotami Ukraïni*, upor.: P. Losûk, A. Grigoruk; Kosiv 2015.]
- Модельна навчальна програма „Технології. 5-6 класи” для закладів загальної середньої освіти*, автори: Кільдеров Д., Мачача Т., Юрженко В., Луп'як Д., Київ 2021. [Model'na navčalna programa „Tehnologij. 5-6 klasu” dlâ zakladiv zagal'noï seredn'oï osviti, avt.: Kil'derov D., Mačaća T., Ūrženko V., Lup'âk D., Kiïv 2021.]
- Модельна навчальна програма „Технології. 5-6 класи” для закладів загальної середньої освіти*, автори: Терещук А., Абрамова О., Гащак В., Павич Н., Київ 2021. [Model'na navčalna programa „Tehnologij. 5-6 klasu” dlâ zakladiv zagal'noï seredn'oï osviti: avt.: Terešuk A., Abramova O., Gašak V., Pavič N., Kiïv 2021.]
- Сивак Д., *Студія творчих постатей: „Одкровення митців”*, 13 жовтня 2021. [Sivak D., *Studiâ tvorčih postatej: „Odkrovennâ mitsiv”*, 13 žovtnâ 2021], <https://libartstudio.blogspot.com/2021/10/blog-post.html?m=1>, [18.02.2023.]
- Скарби Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, Львів 2015. [Skarbi Naciional'nogo muzeï narodnogo mistectva Gucul'sini ta Pokuttâ imeni J. Kobrins'kogo, L'viv 2015.]
- Скільський Д., *Вивчення художньої обробки деревини в школі: розвиток творчих здібностей учнів: навч. посіб.*, Київ 2011. [Skil's'kij D., *Vivčennâ hudožn'oï obrobki derevini v školi: rozvitok tvorčih zdibnostej učniv: navč. posib.*, Kiïv 2011.]
- Стельмахович М., *Вибрані твори у двох томах*, т. 1: *Українське національне виховання*, упоряд.: Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак; заг. ред. Л. Калуської, Івано-Франківськ–Коломия 2011. [Stel'mahovič M., *Vibrani твори u dvoh tomah*. т. 1: *Ukraïns'ke nacional'ne vîhovannâ*, uporâd.: L. Kalus'ka, V. Kovtun, M. Hodak; zag. red. L. Kalus'koï, Ivano-Frankivs'k–Kolomiâ 2011.]
- Тимків Б., *Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова*, Івано-Франківськ 2009. [Timkiv B., *Mistectvo Ukraïni ta diaspory: derevoriz'ba sakral'na j užitkova*, Ivano-Frankivs'k 2009.]

Островська Галина – докторка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри теорії та методики навчання, Івано-Франківський інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна